

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОТИВНОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена встановленню характерних рис емотивного дискурсу як особливої мови, яка призначена для вираження емоційного стану суб'єкта мовлення, а також його емоційного ставлення до явищ дійсності.

Дослідження дискурсу є одним з найбільш актуальних напрямків сучасного вітчизняного та зарубіжного мовознавства [1; 2; 3; 4]. Характерною особливістю досліджень у цій галузі є двобічна направленість вектора наукового аналізу в кореляції "дискурс-особистість" [5], коли через дискурс пізнається мовна особистість, і навпаки – через мовну особистість вивчається дискурс – мова в дії, у функціонуванні.

Широке розуміння дискурсу як тексту, зануреного в ситуацію спілкування [2: 5], підкреслює значну роль впливу на мовлення соціокультурних чинників.

Дискурс – інтегральне поняття, яке припускає виокремлення в його межах різних типів мовленнєвих творів, що характеризуються специфічними мовними рисами. Останні зумовлюються сферою спілкування, його метою, інтенціями комунікантів та іншими параметрами. Зважаючи на важливість емоційного боку мовленнєвого спілкування, серед інших різновидів дискурсу виділяють емотивний дискурс як особливу мову, що призначена для вираження емоційного стану суб'єкта мовлення, а також його емоційного ставлення до явищ дійсності.

Дискурс є втіленням складної системи знань мовної особистості. Спілкування стає можливим за рахунок наявності у свідомості кожного мовця, у його картині світу певних смислових, інформаційних згущень (тобто певним чином організованих структурованих, упорядкованих порцій знання, які часто називають фреймами) і переробки цих фреймів у мовні [1]. Будь-яка комунікативна дія в рамках спонтанного чи організованого дискурсу представляє реалізацію тих чи інших комунікативно-когнітивних структур.

Вивчення дискурсу, таким чином, передбачає аналіз, з одного боку, власне мовних його властивостей, а також відповідного соціального контексту, в якому породжений дискурс, а з іншого – опис структур репрезентації різних видів знання, що детермінують мовленнєві стратегії комунікантів, та вибір конкретних мовних форм в процесі їх дискурсивної діяльності.

Аналіз емотивного дискурсу передбачає розгляд як його лінгвістичних, так і екстралінгвістичних компонентів. До лінгвістичних компонентів емотивного дискурсу належать емотивна лексика, фразеологія, емотивні конструкції, відповідне емотивно-просодичне оформлення. Екстралінгвістичні компоненти включають емоційну предметну ситуацію (у тому числі національно-культурний компонент) і емоційну комунікативну ситуацію, під якою розуміємо емоційну пресупозицію, емоційні наміри комунікантів та їх загальний емоційний настрій. Виходячи з загальних лінгвокогнітивних основ дискурсу [4: 33-37], визначимо три типи когнітивної інформації, яка складає базу емотивного дискурсу:

- 1) знання, які нерозривно пов'язані з узагальненими уявленнями мовної особистості про емоції. Цей блок знань організований навколо окремих концептів емоцій – "гнів", "подив", "захоплення" тощо;
- 2) знання про типи мовленнєвої поведінки, мовленнєві стратегії, шляхи побудови мовленнєвих актів, в яких відображається емоційна сфера людської діяльності;
- 3) знання власне лінгвістичного характеру, що передбачають володіння семантикою та прагматикою емотивної лексики.

У процесі породження емотивного дискурсу беруть участь усі три типи знань. Вони детермінують конкретні мовні стратегії та вибір мовних засобів суб'єктом мовлення.

Дослідження емотивного дискурсу безпосередньо пов'язане з характерними особливостями емотивної лексики, висока "щільність" якої виступає його специфічною ознакою.

Незважаючи на те, що у мові наявні широкі можливості для вираження емоційного стану людини, мовець у реальній комунікації використовує невеликий обсяг емотивної лексики, яку він пристосовує для реалізації різноманітних інтенцій. Повторюваність комплексу емоцій, що переживає людина, зумовлюється прототиповими ситуаціями їх виникнення. Це, в свою чергу, відбивається на виборі емотивних мовних засобів, який також стає автоматичним, набуваючи такого вигляду: стимул → реакція.

Для емотивної лексики, у зв'язку з дифузністю її семантики, характерним є явище емоційно-оцінної енантіосемії. Суть цього феномену полягає в тому, що в різних контекстах емотивна лексика набуває прямо протилежного значення. Особливо тенденцію до енантіосемії виявляють вигукі. Зважаючи на недискретний характер їх семантики, вони здатні виражати широкий спектр емоцій позитивної та негативної спрямованості. Це відображається в словникових дефініціях, в яких поряд перераховуються різні емоції, причому про незамкнутість та відкритість цього списку свідчить помітка <та інші>. Напр., *interj. oh* (expressing surprise, fear, joy, etc.) [6: 804].

Ще однією особливістю емотивної лексики є переважання в мові та мовленні слів з негативною емотивною семантикою. "Емоційно навантажені слова негативного змісту зустрічаються в мовленні набагато частіше, ніж позитивного" [7: 25]. Така асиметричність має психологічне пояснення: негативні аспекти буття людини сприймаються нею набагато гостріше, ніж ті, які є природними, нормальними, а звідси і менш емоціогенними [7: 25].

Скупчення емотивної лексики не є універсальною властивістю емотивного дискурсу. Іноді одне-два емотивно-оцінні слова в сильній позиції (ініціальній або фінальній) стають комунікативно домінантою висловлювання та визначають загальну емотивну тональність дискурсу. Коли емотивне слово займає ініціальну позицію, в подальшому розвитку дискурсу спостерігається деталізація його емотивного змісту, а також можлива експлікація комунікативних намірів мовця. Коли емотивне слово займає фінальну позицію, передтекст забезпечує адекватне розуміння його денотативних та конотативних смислів.

Невід'ємною рисою емотивного дискурсу є його емотивно-просодичне оформлення. Характерною особливістю емотивної лексики, а також емотивних синтаксичних конструкцій є те, що, зважаючи на їх поліфункціональність, вони обов'язково потребують відповідних інтонаційних моделей. У багатьох випадках вживання певного типу синтаксичної конструкції замало для того, щоб судити про характер емоції. Цю роль виконує лексичне наповнення, а в усному мовленні також інтонація та паравербальні засоби. Емоційна оцінка ситуації та інтонаційні моделі взаємопов'язані. Досить часто висловлювання, які мають той самий лексико-граматичний склад, але різне інтонаційне оформлення, використовуються для вираження різних емоцій. У реальній комунікації, як правило, всі мовні засоби виступають в єдності, доповнюючи один одного та сприяючи реалізації комунікативного наміру.

За допомогою мовних засобів задається певний характер спілкування: дружній, спрямований на співпрацю або конфліктний, спрямований на конфронтацію.

Прагнення соціального схвалення спонукає мовця виступати в ролі приємного співрозмовника і тим самим принести задоволення собі та адресатові. Позитивні емоції, що виникають унаслідок задоволення, полегшують взаємодію людей і стимулюють спілкування. Емотивна лексика, більша частина якої належить розмовній мові, виступає своєрідним показником міжособистісних стосунків комунікантів. Вона виступає маркером або дружніх, неформальних відносин, що існують між співрозмовниками, та непримусової обстановки, або проявом неповаги, нехтування до адресата мовлення. Вживання грубої просторічної лексики, експлетивів може бути орієнтовано на нав'язування конфліктного спілкування.

Характер вживання емотивної лексики дозволяє створити портрет мовця як мовної особистості. Надаючи перевагу тому чи іншому мовному засобу вираження емоцій, надмірно вживаючи чи, навпаки, уникаючи емотивної лексики, мовець тим самим створює свій мовленнєвий імідж. Той факт, що емоційна напруга мовної особистості перешкоджає свідомому підходу до вибору мовного матеріалу, не означає, що її мовлення не дозволить "реконструювати" її образ і не буде служити їй самохарактеристикою. Слід зазначити, що мовленнєвий імідж може створюватися в результаті як цілеспрямованих зусиль мовної особистості, так і актуалізуватися для оточуючих мимо волі самого суб'єкта мовлення.

Емоційна комунікація підтверджує справедливості думки Ю.М. Караулова, що "за кожним текстом стоїть мовна особистість, яка володіє мовною системою" [8: 7]. Саме в стані емоційного збудження, в спонтанному та неконтрольованому мовленні мовна особистість проявляється повною мірою: її бачення світу, ціннісні орієнтири, уявлення про доречність / недоречність мовних засобів. Вона ніби скидає маску.

Важливим фактором емотивного дискурсу є фактор адресата. Мовна особистість, виражаючи свій емоційний стан, неодмінно має враховувати соціальний статус реципієнта повідомлення, його вік, психологічні особливості (характер, темперамент тощо), рівень комунікативної компетенції, ступінь близькості їх стосунків та інші параметри. Саме орієнтація на особистість адресата надає можливість мовцю направити комунікативний акт у потрібне йому русло, щоб реалізувати свої інтенції, зокрема здійснити, якщо є потреба, вплив на поведінку та емоційний стан адресата. Наприклад, викликати радість, жалість, співчуття, шокувати, здивувати, розсмішити тощо.

Такий вплив може відбуватися як цілеспрямовано, так і ненавмисно, що пов'язано з певними особливостями адресата, тобто, передбачити, яка буде реакція на схвалення або образу (радість, незадоволення, обурення, страх) досить важко, оскільки комунікативна ситуація включає багато додаткових моментів.

Характер взаємодії між комунікантами досить часто визначається як "емоційне зараження", суть якого полягає в прагненні суб'єкта мовлення спричинити у адресата емоційний стан, аналогічний до власного, змусити його співпереживати.

Визнаючи той факт, що реакція-відповідь емоційно буде перебувати в безпосередній залежності від емоції, що виражена в репліці-стимулі, ми вважаємо, що характер цієї залежності не передбачає обов'язкового збігу емоцій продуцента та реципієнта висловлювання. Так, гнів, невдоволення мовця, як емоційна реакція на дії партнера по комунікації передбачає викликати в ньому почуття провини, приниження, сорому [7: 37].

Перлокутивний ефект визначається також рольовим статусом співрозмовників (начальник – підлеглий, дорослий – дитина). Рольові статуси можуть бути не тільки соціально, але і ситуативно зумовлені, віддзеркалюючи відношення між комунікантами в даному місці та часі з урахуванням їх емоційних станів.

Таким чином, емотивний дискурс являє собою багатоаспектне явище. Комунікативні наміри, які втілюються мовцями в емотивному дискурсі, відрізняються своєю різноманітністю залежно від його характеру та конкретних обставин протікання. Перспективним у майбутньому є дослідження структури цього типу дискурсу, а також подальше вивчення комунікативних стратегій і тактик реалізації емотивних інтенцій адресанта.

2. Карасик В. И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20.
3. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с
4. Шевченко И. С., Морозова Е. И. Дискурс как мысле-коммуникативное образование. // Вісник ХНУ. – 2003. – №586. – С. 33–38.
5. Полужин М. М. О понятии языковой личности и уровнях ее структуры // С любовью к языку. Сб. научн. трудов посв. Е. С. Кубряковой. – М. – Воронеж: ИЯ РАН, 2002. – С. 141-146.
6. Longman Dictionary of the English Language. – New York: Published by Penguin Group, 1995. – 1890 p.
7. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи: психолингвистическая интерпретация речевого воздействия: Учебное пособие. – Ярославль: Изд-во Ярославск. гос. ун-та, 1990. – 81с.
8. Караулов Ю. М. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.

Матеріал надійшов до редакції 5.11.2004 р.

Мац И.И. Прагмалингвистические особенности эмотивного дискурса.

Статья посвящена определению характерных черт эмотивного дискурса как особого языка, предназначенного для выражения эмоционального состояния субъекта речи, его отношения к окружающей действительности.

Mats I.I. Pragmalinguistic Characteristics of Emotive Discourse.

The article focuses upon the characteristics of emotive discourse as a specific language used for expressing speaker's emotional state and his/her attitude to reality.